

LÄMNINGAR FRÅN 1700- OCH 1800-TALET I STRYKJÄRNSPARKEN

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

L1950:3802
Köpmanstaden 2:2¹, Strykjärnsparcken
Söderhamns stad och kommun
Hälsingland

Frida Löjdström

Lämningar från 1700- och 1800-talet i Strykjärnsparcken

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

L1950:3802

Köpmanstaden 2:2¹, Strykjärnsparcken

Söderhamns stad och kommun

Hälsingland

Rapport 2023:29

Frida Löjdström

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2023

Omslagsbild: Den påträffade nyckeln. Foto: Maria Björck, Länsmuseet Gävleborg.

Länsmuseet Gävleborg medger spridning av dokumentationsmaterialet med Creative Commons licensen CC-BY, undantag kartmaterialet: © Lantmäteriet, dnr I2018/00110.

ISSN 0281–3181

Print: Trycktrean

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	3
Sammanfattning.....	6
Inledning.....	6
Topografi och fornlämningsmiljö.....	7
Tidigare arkeologiska insatser.....	8
Resultat.....	10
Historiska kartor.....	12
Anläggningar	14
Fynd.....	18
Analyser	21
<i>Keramik, porslin och fajans</i>	21
<i>Dendrokronologi</i>	21
Slutreflektioner.....	21
Administrativa uppgifter	22
Referenser.....	23
Digitala arkiv	24
<i>Riksarkivet, Svenskt Diplomatariums huvudkartotek:</i>	24
Historiska kartor.....	24
Bilaga 1. Konserveringsrapport.....	25
Bilaga 2. Keramikanalys.....	27
Bilaga 3. Dendrokronologisk analys	29

Figur 1. Utdrag ur Lantmäteriets terrängkarta med platsen för de undersökta schakten inringad med blått. Skala 1: 50 000.

Sammanfattning

En arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning utfördes av Länsmuseum Gävleborg under flera tillfällen mellan den 29:e april och 19:e september 2022 i Strykjärnsparken, Söderhamns stad och kommun. Schaktningsövervakningen skedde i samband med bland annat anläggande av ny belysning, markvärme, dagvattenledningar och ny kanalisering. Området för de undersökta schakten ligger inom fornlämningen L1950:3802 som utgörs av Söderhamns stads stadslager från åtminstone 1600-talet till sen historisk tid.

Under schaktningsarbetet påträffades ett antal fynd i omrörda lager. Fynden utgjordes i huvudsak av lergods, glas, porslin, fajans och järnföremål. Bland fynden fanns också en skosula i läder från en liten barnsko, delar av kritpipsskaft och en nyckel av järn av en mycket stor modell. Fynden kan i huvudsak dateras till 1700-talet samt 1800-talets första hälft.

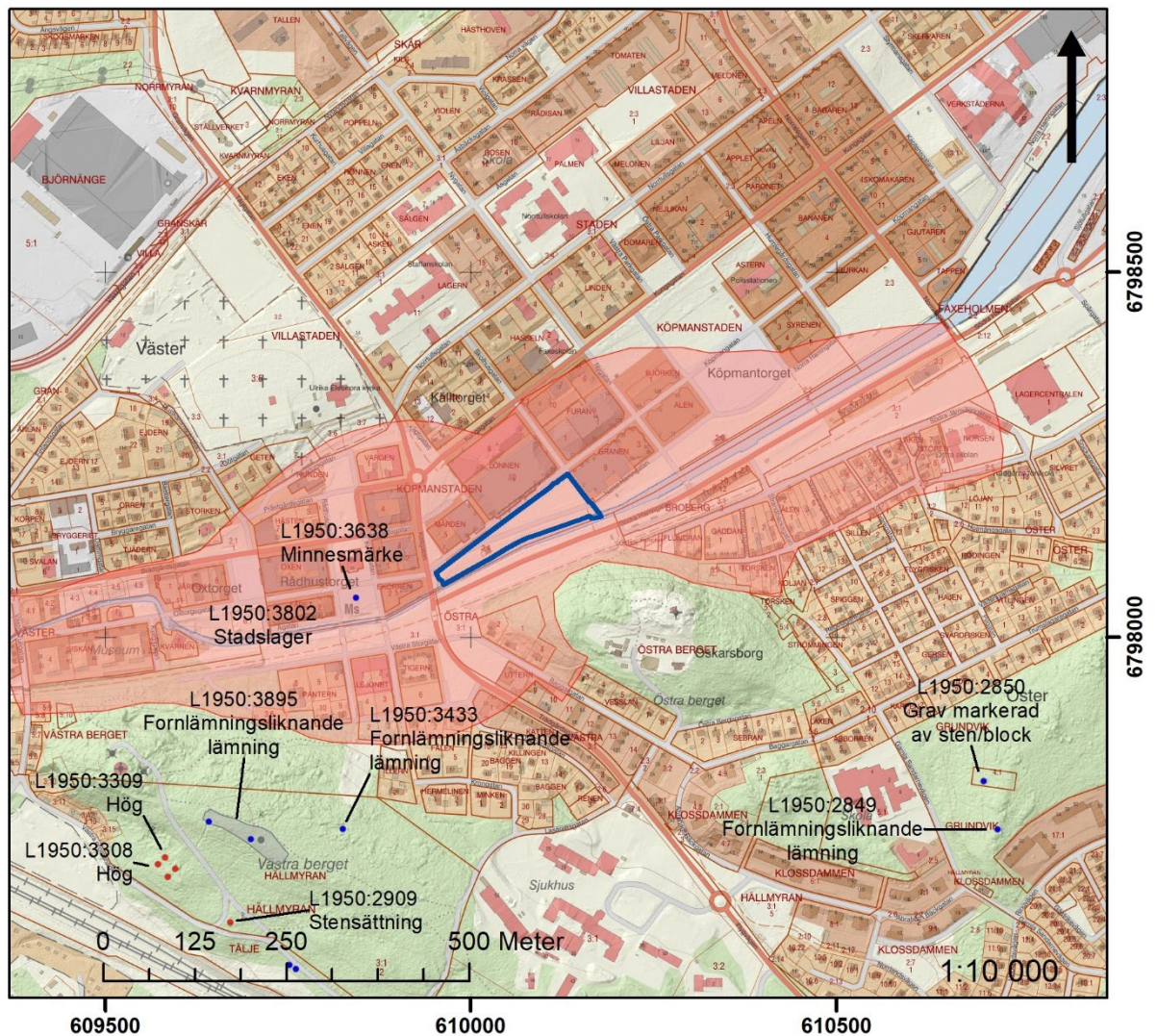
Vid schaktningsarbetet noterades även att det i flera schakt fanns stråk av bevarade kullerstensläggningar. I tre schakt påträffades även delar av bevarade anläggningar. Dessa utgjordes av en rustbädd, en kajkant/strandskoning och en husgrund. Stockar samlades in från rustbädden och strandskoningen för dendrokronologisk analys. Analysen pekar mot att stocken från rustbädden var från 1800-talets mitt och stocken från strandskoningen var från 1800-talets början. Dock uppfyller ingen av dem kraven för en säkerställd datering. Inget daterbart kunde identifieras vid den påträffade husgrunden.

Inledning

Länsmuseum Gävleborg har på uppdrag av Söderhamns kommun utfört en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning inom Köpmanstaden 2:21, den så kallade Strykjärnsparken, inom Söderhamns stad och kommun. Undersökningsområdet ligger inom fornlämningen L1950:3802, vilken utgör Söderhamns stadslager.

Schaktningsövervakningen skedde i samband med bland annat anläggande av ny belysning, markvärme, dagvattenledningar och ny kanalisering. Detta efter Söderhamns kommuns planer att ändra den fysiska utformningen av Strykjärnsparken som även innefattade planteringar, växt-/infiltrationsbäddar, ändrade ytskikt och stenläggning.

Beslut om arkeologisk schaktningsövervakning fattades av Länsstyrelsen Gävleborg 2022-02-28, 1st dnr 9225–2021. Det arkeologiska fältarbetet utfördes under flera tillfällen mellan den 29:e april och den 19:e september 2022 av Frida Löjdström, Olof Håkansson, Kerstin Westrin och Maria Björck, Länsmuseum Gävleborg. Projektledare och rapportansvarig var Frida Löjdström.

Figur 2. Utdrag ur Lantmäteriets topografiska webbkarta och fastighetsindelning på underlag av terrängskuggningskarta, samt utdrag ur Riksantikvarieämbetets Kulturmiljöregister. Rött representerar fornlämningar, blått representerar möjliga fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar och grått representerar ej kulturhistoriska lämningar och lämningar utan antikvarisk bedömning. Området markerat med mörkblått centralt i kartan visar undersökningsområdets utsträckning.

Topografi och fornlämningsmiljö

Enligt SGU:s kartvisare (Sveriges geologiska undersökning) utgörs undersökningsområdet främst av lera och silt. Undersökningsområdet är beläget centralt i Söderhamns stad i nära anslutning till Söderhamnsån, endast två meter över dagens havsnivå. Det aktuella området ligger inom fornlämningen L1950:3802, vilken utgör Söderhamns stadslager.

Söderhamn fick stadsprivilegier år 1620 efter påbud av Gustaf II Adolf då många hälsingesmeder flyttade till staden för att arbeta vid Söderhamns gevärsfaktori. Staden är enligt uppgift grundad på platsen för en gammal handels- och lastningsplats beskyddad av fästningen Faxeholm (L1950:3449). Borgen anlades i mitten av 1390-talet och bestod av flera byggnader och en palissad, allt uppfört i trä. Borgen brändes ner i samband

med Engelbrektsupproret 1434 och byggdes aldrig upp igen (Mogren 2000). I ett medeltida brev från Sven Sture den 23 maj år 1398 (SDHK-nr: 14953) nämns ett fäste uppfört vid Faxeholm. I oktober samma år hade Sven Sture tagit fästet och ville överlämna detta till kung Erik och drottning Margareta (SDHK-nr: 15014).

Söderhamns stad har flera gånger drabbats av stora bränder som förstört stora delar av staden. År 1675 brann staden och omkring 60 smedjor och smedsbostäder brann ner. Det oregelbundna rutnätsmönstret vidhölls vid återuppbyggnaden och inga korrigeringar gjordes heller för att göra ån rakare. År 1721 brändes Söderhamn av ryssarna, för att sedan byggas upp igen på samma sätt som tidigare. En ny stadsplan gjordes för första gången efter den stora branden 1835, men inte mycket av den blev till i realiteten. Ett rutnät med räta linjer och breda stråk av parker kom till först efter den sista svåra branden år 1876 (Ahlberg 2005).

I Eric Tunelds tredje band av ”Geographie öfver Konungariket Sverige” från 1794 beskrivs Söderhamn stad på följande sätt:

Äger en obeqväm belägenhet vid foten af tvenne Berg, som stänga utsigten och göra Staden irregulier. Inloppet från Hafvet är 2 mil långt, svårt, farligt och grundt, så at Fartygen måste ¼ mil från Staden aflastas och Varorne på Båtar upföras.

Tidigare arkeologiska insatser

Tolkningsutrymmet vid en arkeologisk undersökning är oftast nära sammansvetsat med storleken på den yta som undersöks. I och med detta finns det en underförstådd gradering av källvärdet beroende på vilken typ av undersökning det handlar om. Exempelvis är den information som ett smalt ledningsschakt i en gata genererar betydligt mer svårtolkad än den information som en större yttäckande undersökning genererar (Bäck 2015). Inom Söderhamns stadslager L1950:3449 har det gjorts ett antal arkeologiska undersökningar. Dessa utgörs i huvudsak av schaktningsövervakningar, vilket också innebär att den arkeologiska kunskapsnivån om Söderhamns stad är fragmenterad. Under de senaste åren har dock ett antal arkeologiska förundersökningar och slutundersökningar genomförts, vilka samtliga i hög grad har bidragit till en ökad arkeologisk kunskapsnivå om Söderhamns stadshistoria.

År 1981 utförde Riksantikvarieämbetet en arkeologisk provundersökning inom kvarteret Lejonet som ligger mellan Rådhusgatan och Kyrkogatan, söder om ån. I samband med undersökningen iaktogs ett kulturlager bestående av träflis, kol och slagg (Syse 1981).

År 1984 utförde Läns museet Gävleborg en schaktkontroll inom delar av kvarteret Gäddan som ligger mellan Spruthusgränd och Hambreusgatan, söder om ån. Där iaktogs ett möjligt kulturlager av träflis, i övrigt påträffades endast utfyllnadsmassor och sentida raseringsmassor (Melander 1984a).

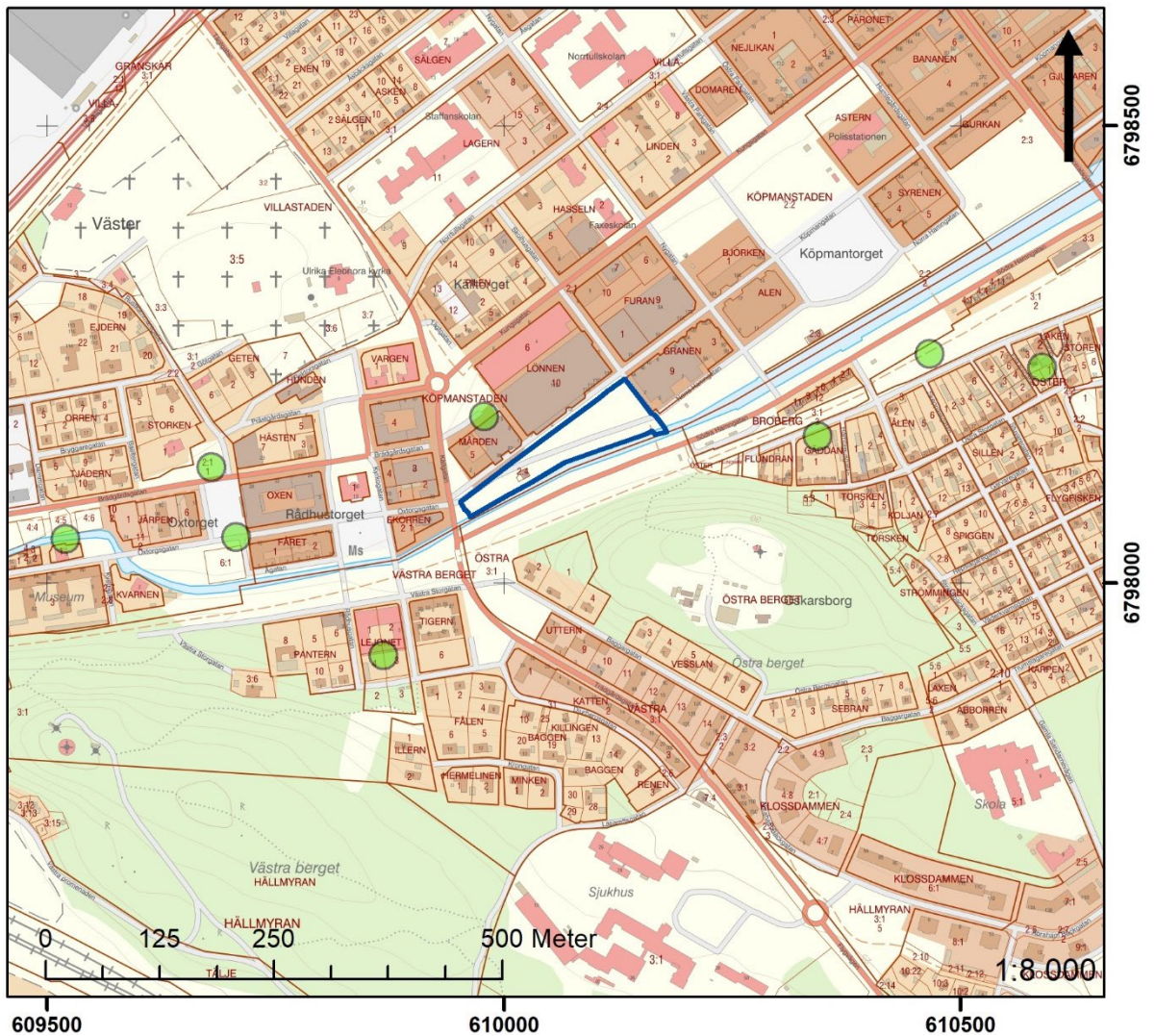
År 1984 utförde Länsmuseumet Gävleborg en besiktning av Söderhamnsån, mellan Tullbron och Söderhamns museum, i samband med ombyggnation (Melander 1984b).

År 2019 utförde Arkeologerna, Statens historiska museer en arkeologisk förundersökning inom kvarteret Storbommarna, söder om ån. I samband med förundersökningen påträffades kulturlager, raseringslager och rester av husgrunder (Bäck & Westberg 2020). En avgränsad del av undersökningsområdet, från ovan nämnda förundersökning, slutundersöktes år 2022 av Arkeologerna. Vid undersökningen påträffades bland annat stolphål, träkonstruktioner såsom trädäck, bryggstolpar och stolprad utmed strandbrinken, fundament för brygga i form av stenblock samt olika lager såsom bärlager, sjölager, täcklera och avfallslager. Undersökningen genererade i huvudsak ny kunskap om regleringen av Söderhamnsån, fjärdens utfyllning och markskapande åtgärder på Öster (Bäck & Westberg, 2023).

År 2019 utförde Arkeologerna en förundersökning i kvarteret Simpan, mellan Fiskaregatan och Pilgatan söder om ån. Under förundersökningen grävdes fyra schakt. Bevarade äldre kulturlager påträffades främst i ett schakt och en mindre mängd föremål från det schaktet kunde dateras till 1600-talets första hälft eller mitt. I de övriga schakten förekom bland annat raseringslager som innehöll fynd från mitten av 1700-talet till 1900-tal (Bäck & Westberg 2020). Året efter undersöktes en begränsad yta av det förundersökta området vidare. På två platser påträffades fragmentariska bebyggelse lämningar från 1600-talets första fjärdedel. Dessa utgjordes av delar av en stensyll och spisfundament samt en källargrop. Tydliga spår av 1700-talets bebyggelse saknades inom undersökningsområdet, men fyndmaterialet visar att kvarteret varit bebott även under denna tid. Tomterna här i stadens utkant har i det tidigaste skedet, haft karaktären av traditionell skärgårdsbebyggelse (Bäck & Westberg 2021).

År 2020 utförde Länsmuseumet Gävleborg en schaktningsövervakning inom en grönyta vid korsningen Brädgårdsgatan och Rustkammargatan. Endast utfyllnadslager och steril morän påträffades (Altner 2021a). Samma år utfördes ytterligare en schaktningsövervakning av Länsmuseumet Gävleborg, denna gång inom en parkeringsyta vid Apoteksgatan. Endast bärlager och utfyllnadslager med enstaka tegelkross och fragment av träbrädor påträffades i det schaktet (Altner 2021b).

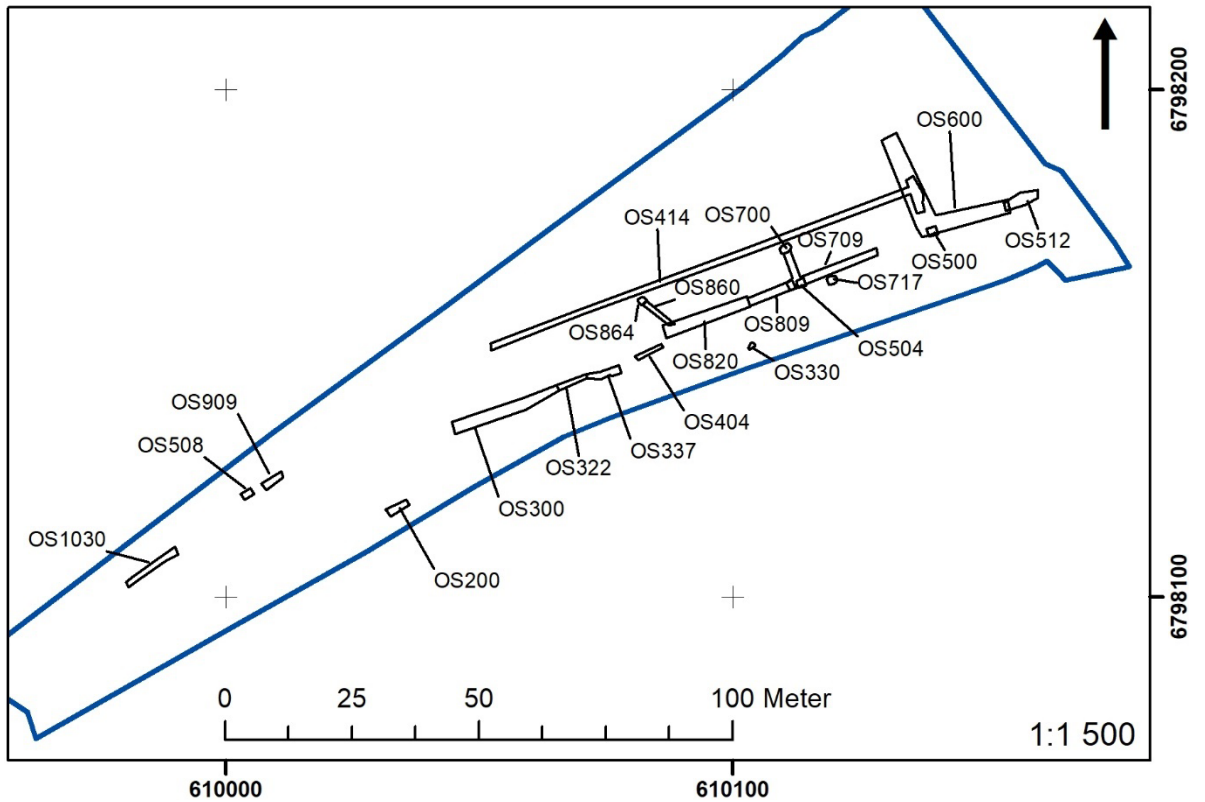
År 2021 utförde Länsmuseumet Gävleborg en schaktningsövervakning längs med Oxtorgsgatan mellan Rådhusgatan och Kvarngatan. I huvudsak utgjordes schaktet av omrörda lager, men på en begränsad yta om cirka 8×4 meter fanns en kullerstensgata bevarad. Under kullerstensläggningen fanns ett raseringslager av sot- och kolrik lera med träfibrer och en trästock, tegel och fynd såsom keramik, porslin, obrända ben, en slipsten samt järnspikar. Keramiken har daterats till omkring år 1700 till 1800-talets första hälft eller mitt. Under raseringslagret fanns ett tunt lager av bränd sand, därefter ett brandlager. I den södra schaktprofilen fanns två stora stenar direkt under brandlagret, vilka sannolikt utgör resterna av en husgrund (Löjdström 2022).

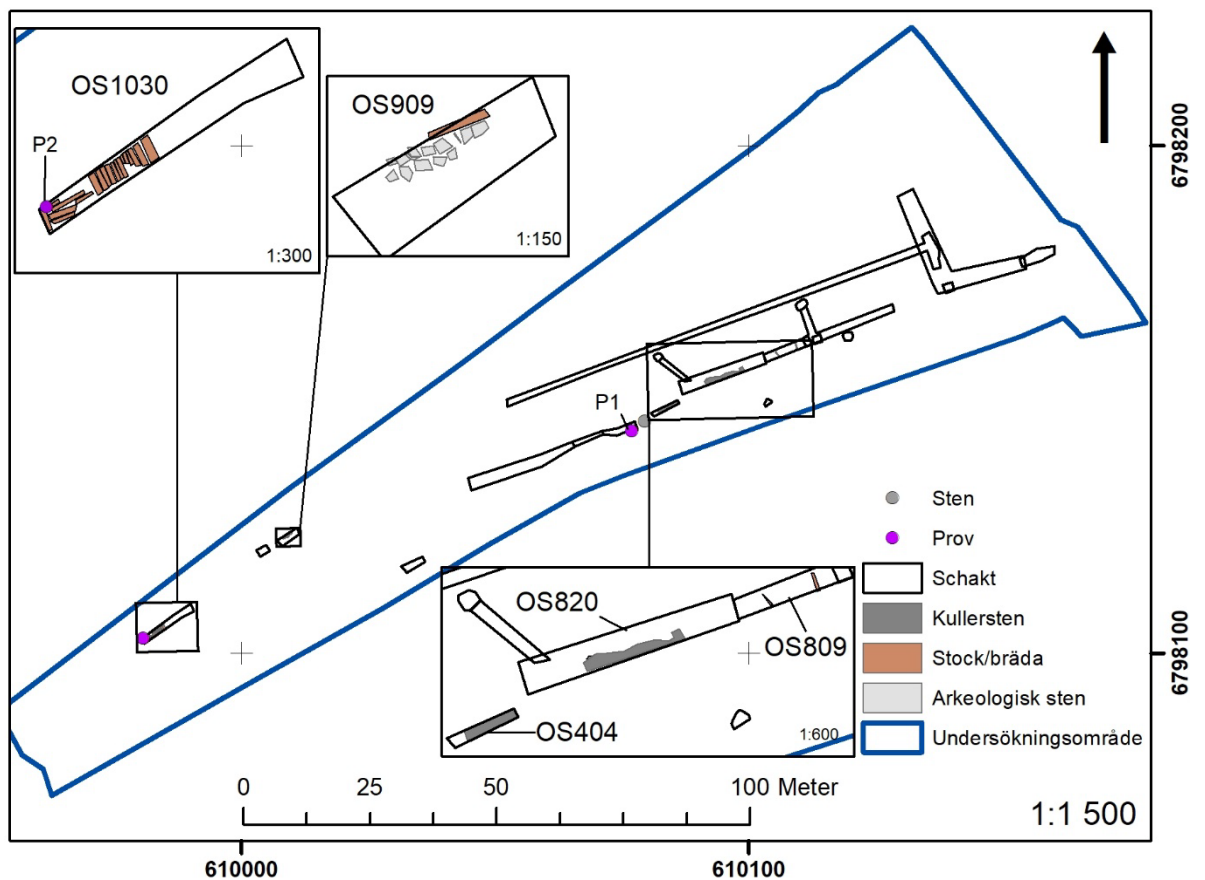
Figur 3. Utdrag ur Lantmäteriets topografiska webbkarta och fastighetsindelning. Det aktuella undersökningsområdet är markerat med blått och de gröna cirkelarna visar ungefärlig plats för tidigare arkeologiska undersökningar.

Resultat

Totalt undersöktes 21 schakt om sammanlagt 481 kvadratmeter (se figur 4 och tabell 1). Schakt grundare än 0,5 meter bortprioriterades och undersöktes ej, då dessa i huvudsak utgjordes av bärlager och fyllnadsmassor. Åtta av schakten innehöll någon form av fornlämningsindikation. Detta i form av bevarade stråk av möjliga kulturlager och kullerstengator, omrörda lager med arkeologiska fynd eller anläggningar såsom en rustbädd och en äldre bevarad kajkant/strandskoning av trä. Inga mer omfattande bevarade kulturlager påträffades. Ett dendroprov vardera från de två sistnämnda anläggningarna samlades in och skickades på analys för dendrokronologisk datering. Ett fynd av en mycket stor nyckel som framkom i ett omrört lager, skickades på konservering. Ett urval av keramik, porslin och fajans har också analyserats.

Figur 4. Schaktplan med undersökningsområdet markerat med blått och de undersökta schakten markerade med svart.

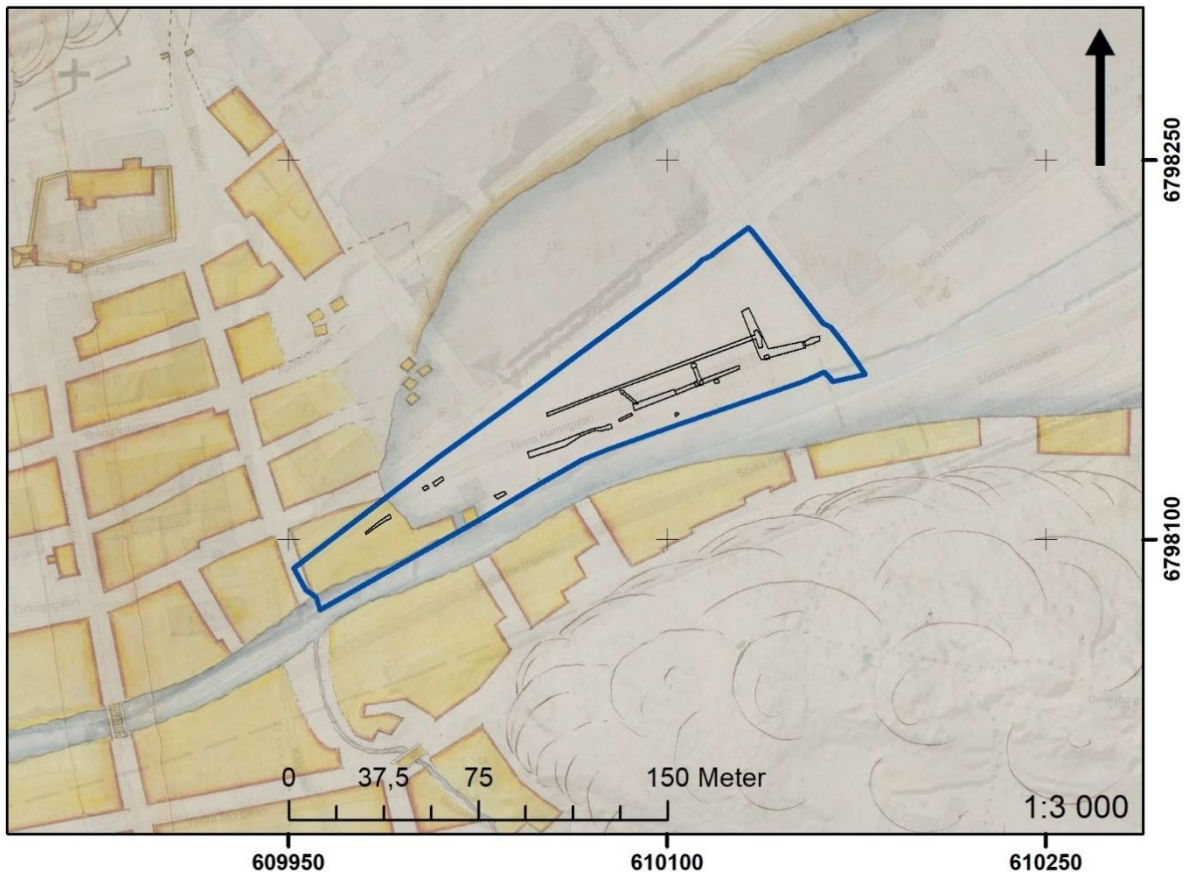
Figur 5. Planen visar rustbädden i OS1030, husgrunden i OS909 och sammanhängande kullerstensläggning i OS404 och OS820. P1 och P2 visar platsen för de insamlade stockarna för dendrokronologisk analys i rustbädden (OS1030) och strandskonungen i OS337.

Tabell 1. Schakttabell.

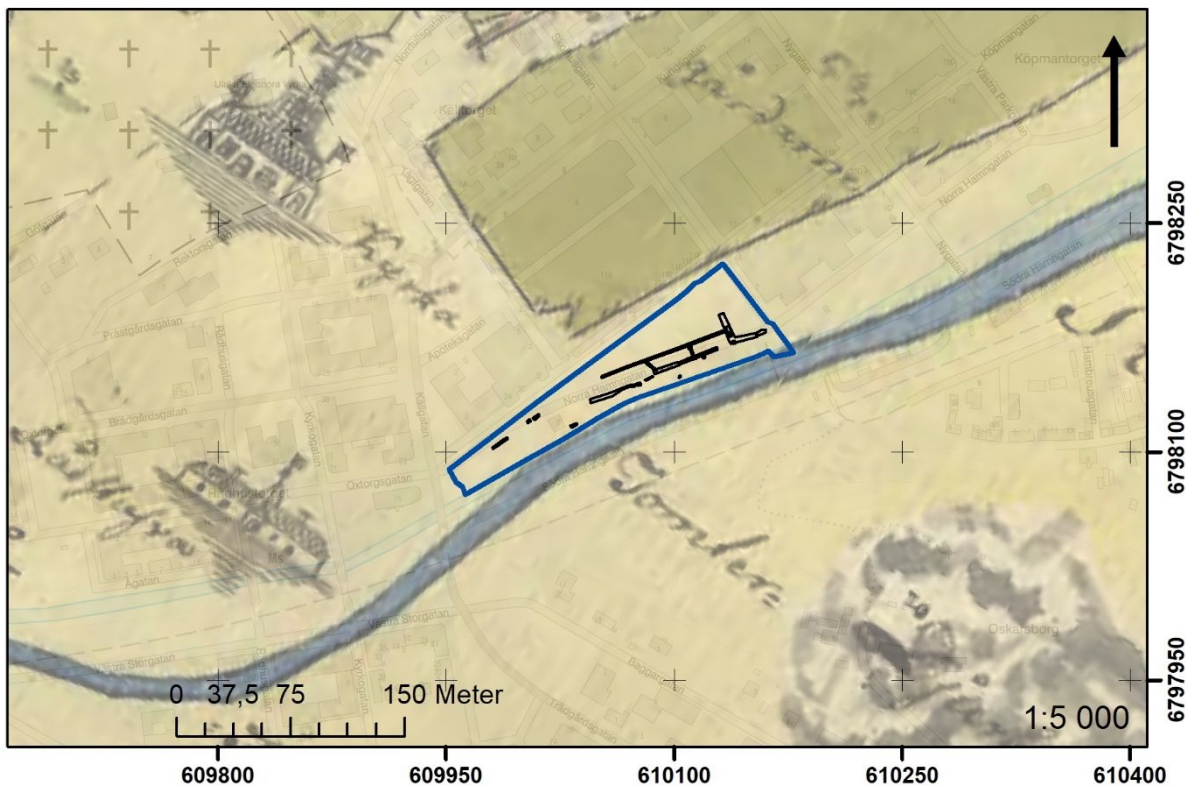
Schaktnr (OS-nr)	Area (m ²)	Djup (m)	Jordkaraktär botten	Fornlämnings-indikation	Kommentar
200	6,2	1,0	Brungrå lera.		
300	48,9	1,3	Brun sandig silt.		
322	5,7	1,2	Grå lera.		
330	1,2	0,9	Brungrå lera.		
337	9,0	1,5	Brun sand, rikligt med småsten.	Ja	Del av kajkant/strand-skoning.
404	4,8	1,2	Brun sand.	Ja	Kullerstensläggning+ lager med kol och träflis.
414	125,3	1,1	Brun sand.	Ja	Kullerstensläggning.
500	3,0	1,5	Brungrå siltig sand.		
504	2,4	1,5	Brungrå siltig sand.		
508	3,1	1,5	Brungrå siltig sand.		
512	14,6	1,5	Brungrå siltig sand.		
600	126,1	0,9	Brun sandig silt med träflis.	Ja	Lager med kol och träflis.
700	3,1	2,0	Brungrå siltig sand.		
709	37,3	1,5	Sandig grå silt.		
717	2,7	1,5	Sandig grå silt.	Ja	Lager med kol, tegelkross och trä.
809	16,1	1,5	Sandig grå silt.	Ja	Stockar och huggspån+enstaka kol och tegel.
820	42,7	1,1	Kullerstensläggning i mörk silt.	Ja	Kullerstensläggning, fynd.
860	7,0	0,9	Brungrå siltig sand.		
864	1,9	1,5	Sandig grå silt.		
909	6,2	1,2	Brungrå siltig sand.	Ja	Del av husgrund?
1030	14,3	1,6	Brungrå lera.	Ja	Rustbädd?

Historiska kartor

Inför fältarbetet utfördes övergripande kart- och arkivstudier för att skapa bättre förståelse för möjliga lämningar inom undersökningsområdet. Enligt en stadsplan över Söderhamns stad från år 1648 (KrA 0424:155:001) låg vid den tiden majoriteten av de undersökta schakten under vatten (se figur 6).

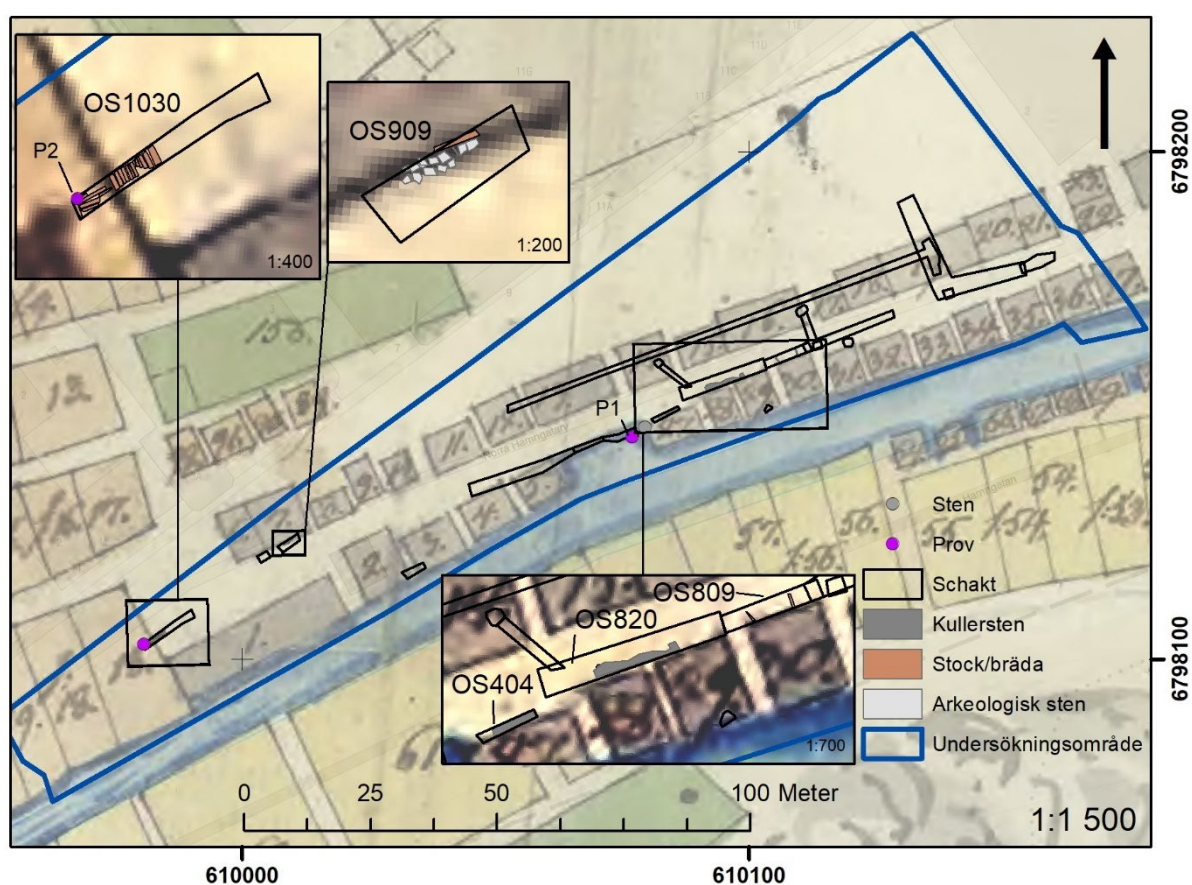
Figur 6. Stadsplan över Söderhamns stad från år 1648 (KrA 0424:155:001), på Lantmäteriets topografiska webbkarta. Undersökningsområdet är markerat med blått och schakten med svart.

Figur 7. Geometrisk avmätning över Söderhamns stad från år 1788 (LSA V50-1:6), på Lantmäteriets topografiska webbkarta. Undersökningsområdet är markerat med blått och schakten med svart.

Den geometriska avmätningen över Söderhamns stad från 1788 (LSA V50-1:6) är mycket storskalig, men visar att undersökningsområdet under den tiden utgjordes av tomtmarker (se figur 7). Troligen var åtminstone delar av området bebyggt under denna tid.

Enligt grundritningen av Söderhamns stad från 1816 (LSA V50-1:7) ligger majoriteten av de undersökta schakten inom ett område med sjöbodar och upplagsplatser (se figur 8) under den tiden. Där strandskoningen påträffades, vid P1 på kartan, fanns det då en båtplats där. De bevarade stråken av kullerstensläggning i OS404 och OS820 ligger i en gata precis utanför sjöbodstomterna 27, 28 och 29. Husgrunden i OS909 ligger precis i kanten av tomten 7 som ägdes av handlaren O.G. Hallström. Det är möjligt att husgrunden är rester av en byggnad från denna tomt.

Figur 8. Grundritning av Söderhamns stad från år 1816 (LSA V50-1:7), på Lantmäteriets topografiska webbkarta. Bilden visar också rustbädden i OS1030, husgrunden i OS909 och sammanhängande kullerstensläggning i OS404 och OS820. P1 och P2 visar platsen för de insamlade stockarna för dendrokronologisk analys i rustbädden (OS1030) och strandskoningen i OS337.

Anläggningar

Förutom stråken av kullerstensläggning påträffades endast tre helt eller delvis bevarade anläggningar. Då den arkeologiska undersökningen var i form av en schaktningsövervakning kunde anläggningarna inte helt

friläggas och undersökas ordentligt, utan endast det som var synligt i schakten.

Den ena anläggningen utgjordes av en äldre kajkant/strandskoning av trä och påträffades i den södra schaktprofilen av schakt OS337 (se figur 5, 8 och 9). Sju 0,17–0,25 meter långa stående stockar kunde observeras i schaktprofilen. Några av dem stod på en liggande stock som vilade på en större sten, vars mått ej kunde tas då den endast delvis blottades (se figur 9). Ovanpå en av stockarna låg en cirka 0,2 meter stor sten. En av stockarna som ingick i anläggningen tillvaratogs och skickades till Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi vid Lunds universitet för datering med dendrokronologi. Strax öster om schaktet och den påträffade strandskoningens grävdes ett schakt som hade fyllts igen innan arkeolog kom på plats. I det schaktet, i nära anslutning till strandskoningens, hade en 0,8×0,7×0,35 meter stor sten med ett 0,14×0,02 meter stort korroderat rundjärn nedsatt på ena sidan påträffats (se figur 10). Stenen hade sparats på sidan av det igenlagda schaktet för dokumentation. Om den hade med strandskoningens konstruktion att göra eller ej går därför inte att med säkerhet avgöra, men det är troligt.

Figur 9. Del av strandskoningens från schakt OS3387, efter insamlandet av dendroprovet P1. Foto: Olof Håkansson.

Figur 10. Stenen med korroderat rundjärn som påträffades av maskinisten i nära anslutning till strandskoningen.

Foto: Olof Håkansson.

Den andra anläggningen utgjordes av en del av en trolig husgrund och påträffades i den norra delen av schakt OS909 (se figur 5 och 8). Husgrunden bestod av ett tiotal stenar lagda i en drygt 2,5 meter lång rad i nordöst-sydvästlig riktning. På den nordvästra sidan om stenarna låg en cirka 1,3×0,18 meter stor stock i samma riktning.

Den tredje anläggningen utgjordes av en rustbädd och påträffades i schaktet OS1030 (se figur 5 och 8). Rustbädden bestod av tätt liggande stockar i närmast nord-sydlig riktning. I västra delen av schaktet fanns en betydligt tjockare stock och väster om den låg stockarna i öst-västlig riktning. Där fanns även en stående stock, vilken tillvaratogs för dendrokronologisk analys. Att det blev just den stående stocken och inte en av de liggandes berodde på att de liggande stockarna inte gick att få loss utan att de gick sönder, då dessa endast delvis låg blottade i schaktet och till större del låg dolda under schaktkanterna (se figur 11).

Figur 11. Rustbädden framrensad i OS1030. Schaktet fylldes snabbt med vatten då det var mycket blött i marken. Längst ner i bild är den stående stocken som samlades in för dendrokronologisk analys.

Figur 12. Del av kullerstensläggningen. Foto: Maria Björck.

Fynd

Flera fynd påträffades under schaktningsarbetet, men tyvärr inga med säkra kontexter. Fynden framkom i påförda lager, som med sannolikt kommer ifrån närområdet. Majoriteten av fynden bestod av lergods, porslin, fajans, glas, kakel och järn. Bland fynden fanns också en skosula i läder från en liten barnsko, delar av kritpipsskaft och nyckel av järn av en mycket stor modell.

Nyckeln är en vridlåsnyckel med tre tappar och är 27 cm lång. Den har konserverats och är över lag i gott skick, förutom att öglan saknar en del. Vid konserveringen noterades rester av koppar från lodet vid nyckelns ax (se bilaga 1).

Tabell 2. Fyndtabell.

F-nr	Kontext	Typ	Material	Antal	Beskrivning	Status
1	OS709	Föremål	Järn	1	Flat järnföremål, ev. en lucka, som är starkt korroderad.	Gallrad
2	OS709	Spik	Järn	2	Två spikar, två olika typer. Den ena starkt korroderad.	Gallrad
3	OS709	Sula	Läder	4	En liten skosula i läder samt tre mindre fragment av läder.	

F-nr	Kontext	Typ	Material	Antal	Beskrivning	Status
4	OS709	Avfall	Ben	2	Ben, gris och får, obearbetat.	
5	OS709	Avfall	Ben	1	Underkäke ko?	
6	OS709	Kakel	Kakel	1	Från kakelugn.	
7	OS709	Takpanna?	Tegel?	1	Fragment av takpanna?	
8	OS709	Takpanna?	Tegel?	1	Fragment av takpanna?	
9	OS709	Fönsterglas	Glas	2	Fragment av glas från fönster.	
10	OS709	Buteljglas	Glas	1	Fragment av grönfärgat buteljglas.	
11	OS709	Fat	Porslin	1	Fragment av porslin, vitglaserat, dekorerad med blå hängande pil. 1700-talets mitt/andra hälft.	
12	OS709	Kritpipa	Lera	2	Två fragment av skaften av kritpipa.	
13	OS909	Buteljglas	Glas	7	Sju fragment av brunfärgat buteljglas.	
14	OS909	Kakel	Kakel	1	Ett fragment av kakel, utan glasyr.	
15	OS802?	Kakelugn	Keramik	19	Nitton fragment av kakel från kakelugn.	
16	OS820	Kärl	Glas	1	Fragment av turkosfärgat glas.	
17	OS820	Rumpkakel?	Kakel	3	Rumpkakel?	
18	OS820	Kärl	Keramik	1	Fragment av keramik. Yngre rödgods med brun glasering och vita ränder. Kraftigt eroderad.	
19	OS820	Keramik	Keramik	1	Fragment av keramik. Bukbit från en kruka eller gryta i yngre rödgods med brungrön glasering. Datering: 1650–1730.	
20	OS820	Spik	Järn	17	Spikar av olik typ, starkt korroderade.	Gallrad
21	OS820	Böjd spik	Järn	1	Böjd spik.	Gallrad
22	OS820	Kakelugn	Kakel	22	Tjugotvå fragment av kakel, troligtvis från en kakelugn.	
23	OS820	Fajans	Fajans	3	Tre fragment av vitglaserat kaffefat av flintgods med rosa dekor. 1800-tal.	
24	OS820	Flinta	Flinta	1	Ballastflinta, lite krossad.	
25	OS820	Trä	Trä	2	Två bitar av trä, från kärl/tunna?	
26	OS820	Spik	Järn	3	Tre spikar av olik typ, två starkt korroderade.	Gallrad

F-nr	Kontext	Typ	Material	Antal	Beskrivning	Status
27	OS820	Fat/kärl	Fajans	1	Fragment av vitglaserat fajans med blå blomdekor.	
28	OS820	Porslin	Fajans	1	Fragment av vitglaserat fajans med blå dekor bestående av stjärnor, prickar samt ett band längst med kanten.	
29	OS820	Ben	Ben	1	Fragment av revben.	
30	OS813	Träbit	Trä	1	Avsågad träbit.	Gallrad
31	OS813	Flinta	Flinta	1	Flinta.	
32	OS813	Buteljglas	Glas	2	Två skärvor av brunfärgat buteljglas.	
33	OS813	Kärl	Glas	1	Skärva av grönfärgat glas. Kärl.	
34	OS813	Rumpkakele?	Rumpkakele?	4	Fyra bitar rumpkakele?	
35	OS813	Keramik	Keramik	1	Fragment av keramik.	
36	OS813	Keramik	Keramik	3	Tre keramikfragment, stengods, kakele?	
37	OS813	Spik	Järn	4	Fyra spikar i järn, kraftig korroderade.	Gallrad
38	OS813	Hästsko	Järn	1	Del av hästsko.	Gallrad
39	OS322	Ostron	Ostron	1	Ostron/pärlemussla?	
40	OS322	Kotand	Tand	1	Tand från ko.	
41	OS322	Rör	Keramik	1	Del av Höganäs avloppsrör.	Gallrad
42	OS322	Tegel	Tegel	4	Fyra fragment tegel, taktegel?	
43	OS322	Fat/kärl	Keramik	2	Två fragment av keramik, ett bottenfragment. Yngre rödgods.	
44	OS322	Kakel	Kakel	1	Fragment av kakel.	
45	OS322	Kärl	Keramik	1	Fragment av keramik. Kärl/kakel?	
46	OS322	Kärl/kakel	Keramik	1	Fragmenten av keramik. Mynningsbit.	
47	OS322	Kakel	Kakel	7	Sju fragment av vitglaserat kakel, troligen från kakelugn.	
48	OS322	Kärl/fat	Fajans	2	Två fragment av fajans, vitglaserad med blå dekor. En mynningsbit.	
49	OS322	Kärl	Glas	1	Skärva av grönfärgat kärl av glas.	
50	OS600	Nyckel	Järn	1	Vridlåsnöckel, 27 centimeter lång.	Konserverad

Analys

Inom ramen av undersökningen utfördes två typer av analyser. Den ena analysen var av keramik, främst i syfte att bestämma godstyp och att datera materialet. Då samtliga fynd påträffades i osäkra kontexter i form av omrörda lager, har endast ett urval av keramiken analyserats.

Keramikanalysen utfördes av Mathias Bäck, Arkeologerna (Statens Historiska Museer).

Den andra analysen var en dendrokronologisk analys av insamlade stockar från rustbädden i OS1030 och strandskoningen i OS337. Den dendrokronologiska analysen utfördes av Anton Hansson och Hans Linderson, Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, Lunds universitet.

Keramik, porslin och fajans

De analyserade skärvorna inkluderar en botten från en porslinstallrik med ett hängande pilträd som motiv (1700-talets mitt/andra hälft), två bitar yngre rödgods (1650–1730), samt tre små bitar av ett kaffefat/assiätt av flintgods (troligen 1800-talets mitt). Det kronologiska spannet på omkring 200 år försvårar möjligheterna till att dra slutsatser (se bilaga 2).

Dendrokronologi

Inget av de analyserade proverna kunde ge säkra dateringar då de innehöll för få årsringar. Den provtagna stocken från strandskoningen i OS337 kan möjligen dateras till vinterhalvåret 1807/1808 men uppfyller inte kraven för en säkerställd datering. Den provtagna stocken från rustbädden i OS1030 kan möjligen ha fällt vinterhalvåret 1857/58 men kan inte heller betraktas som en säkerställd datering (Hansson & Linderson 2023).

Slutreflektioner

Då ingen av de provtagna stockarna säkert kunde dateras med dendrokronologi blir anläggningarnas ålder något problematisk att fastställa. Vad gäller stocken från kajkanten/strandskoningen kan dateringen i kombination med historiska kartor dock peka mot 1800-talets första hälft.

Den provtagna stocken vid rustbädden var stående och kan därmed vara yngre än själva rustbädden. Den förhöjda korrelationen för vinterhalvåret 1857/58 behöver därför inte säga något om rustbäddens ålder. Den tomt som anläggningen är belägen på ägdes enligt 1816 års stadsplan av svarvaren Lars Söderström. Det är möjligt att rustbädden hör till en byggnad från den här tiden.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens diarienummer: 9225-2021

Länsstyrelsens beslutdatum: 2022-02-28

Länsmuseet Gävleborgs diarienummer: 2022-18/320

Undersökningstid: 29 april - 19 september 2022

Projektledare: Frida Löjdström

Personal: Frida Löjdström, Olof Håkansson, Kerstin Westrin och Maria Björck, Länsmuseet Gävleborg

Fastigheter: Köpmanstaden 2:2¹

Socken: Söderhamn

Kommun: Söderhamn

Inmätningssystem: RTK-GPS

Koordinatsystem: SWEREF99 TM

Höjdsystem: RH2000

Undersökt area: 481 m²

Dokumentationshandlingar: förvaras i Länsmuseet Gävleborgs arkiv.

Fynd: förvaras på Länsmuseet Gävleborg i väntan på fyndfördelning.

Referenser

- Ahlberg, Nils. 2005. *Stadsgrundningar och planförändringar: Svenske stadsplanering 1521–1721*. Avhandling vid Institutionen för landskapsplanering Ultuna och Konstvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, 2005.
- Altner, A. 2021a. *Schaktningsövervakning vid Brädgårdsgatan i Söderhamn*. Arkeologisk undersökning. L1950:3802, Väster 2:1, Söderhamns stad och kommun, Gävleborgs län. Rapport Länsmuseumet Gävleborg 2021:12.
- Altner, A. 2021b. *Schaktningsövervakning vid Apoteksgatan i Söderhamn*. Arkeologisk undersökning. L1950:3802, Köpmanstaden 2:2, Söderhamns stad och kommun, Gävleborgs län. Rapport Länsmuseumet Gävleborg 2021:11.
- Bäck, M. 2015. *Stadsarkeologi i Norrland – varför inte?* Bebyggelsehistorisk tidskrift 2015. s. 24–42
- Bäck, M. & Westberg, T. 2020. *Fragment av det tidigmoderna Söderhamn, Kvarteret Simpan*. Arkeologisk förundersökning. Gävleborgs län, Hälsingland, Söderhamns kommun, kv. Simpan 1, 2, 5 och 3 (del av), L1950:3802 (Söderhamn 26:1). Arkeologerna, Statens historiska museer. Rapport 2020:22.
- Bäck, M. & Westberg, T. 2021. *Skärgårdsstaden Söderhamn, äldsta bebyggelsen på Öster*. Arkeologisk undersökning. Gävleborgs län, Hälsingland, Söderhamns kommun, kv. Simpan 2, 5 och 3, L1950:3802 (Söderhamn 26:1). Arkeologerna, Statens historiska museer. Rapport 2021:131.
- Bäck, M. & Westberg, T. 2023. *På strandpromenaden i Söderhamn*. Arkeologisk undersökning. Gävleborgs län, Hälsingland, Söderhamns kommun, kvarteret Storbommarna, L1950:3802 (Fastigheterna Öster 2:10 och Broberg 3:1). Arkeologerna, Statens historiska museer. Rapport 2023:45.
- Hansson, A. & Linderson, H. 2023. *Dendrokronologisk analys av Strykjärnsparcken, Söderhamn, Hälsingland*. Nationella laboratoriet för vedanatomi och dendrokronologi rapport 2023:30. Lund: Lunds universitet.
- Löjdström, F. 2022. *Schaktningsövervakning vid Oxtorgsgatan i Söderhamn*. Arkeologisk undersökning. L1950:3802, Köpmanstaden 2:2 och Väster 2:1, Söderhamns stad och kommun, Hälsingland. Rapport Länsmuseumet Gävleborg 2022:02.
- Melander, J. 1984a. *Över schaktkontroll i kvarteret Gäddan, Söderhamn*. Rapport Länsmuseumet i Gävleborgs län.
- Melander, J. 1984b. *Rapport över ombyggnad av Söderhamnsån mellan Tullbron och Söderhamns museum*. Söderhamn. Länsmuseumet i Gävleborgs län.
- Mogren, M. 2000. *Faxeholm i maktens landskap: en historisk arkeologi*. Diss. Lund: Univ.
- Syse, B. & Svedberg, V. 1981. *Provundersökning av kulturlager, kvarteret Lejonet, Söderhamn, Hälsingland*. Riksantikvarieämbetet, UV.

Tuneld, E. 1794. *Geographie Öfver Konungariket Sverige. Samt Därunder hörande Länder. Tredje Bandet, som innehåller Norrland, Lappland, Finland och Sweriges Utrikes Besittningar.* Stockholm. Tryckt hos Anders J. Nordström, 1794.

Digitala arkiv

Riksantikvarieämbetets kulturmiljöregister:

<https://app.raa.se/open/fornsok/>

SGU:s kartvisare: <https://apps.sgu.se/kartvisare/kartvisare-jordarter-25-100.html>

Riksarkivet, Svenskt Diplomatariums huvudkartotek:

SDHK-nr: 14953 år 1398.

SDHK-nr: 15014 år 1398.

Historiska kartor

Akt	Åtgärd	År	Arkiv
0424:155:001	Stadsplan över Söderhamn	1648	Riksarkivet, Sveriges stads- och fästningsplaner
V50-1:6	Geometrisk avmätning	1788	Lantmäteristyrelsens arkiv
V50-1:7	Grundritning	1816	Lantmäteristyrelsens arkiv

Bilaga 1. Konserveringsrapport

2023-06-26

Konserveringsrapport

Konservering av en nyckel av järn

Fyndort	Funnen under en schaktningsövervakning intill plats för sjöbodar från 1700– 1800-tal centralt i Söderhamn.
Uppdragsgivare	Länsmuseet Gävleborg Södra Strandgatan 20 802 50 Gävle
Konservator	Sophie Nyström E-post: sophie.nystrom@actakonservering.se Telefon: 070-759 29 41
Material	Järn

Acta KonserveringsCentrum
Segelbåtsvägen 7
112 64 Stockholm

www.actakonservering.se
E-post info@actakonservering.se

Föremålsbeskrivning

Vridlåsnöckel av järn. Längd 27 cm. Nyckelns ögla var inte intakt utan en del av den hade försvunnit. Nyckelns ax hade tre tappor. Axet var helt inkapslat i korrosion och större fastkorroderade stenar förekom mellan tapparna. Ytan täcktes av ett tjockt lerskikt blandad med korrosion och hårt sittande gruskorn som satt fastkorroderade. Den metalliska ytan framkom fläckvis under korrosionsskiktet. Vid nyckelns nedre del vid axet syntes rester av koppar från lodet. Inslag av sprickbildningar och små korrosionskrustor syntes på ytan.

Ovan: före konservering

Ovan: efter konservering

Åtgärder

Nyckeln undersöktes inledningsvis under mikroskop. Efter okulär undersökning och fotografering före konservering frampreparerades nyckeln med hjälp av skalpell och mycket liten roterande diamantrissa. Detta kombinerades växelvis med mikroblästring. Som blästermedel användes glaspulver. Efter avslutad mekanisk bearbetning urlakades nyckeln i avjoniserat vatten som byttes en gång i veckan. Kloridtester utfördes i samband med detta med hjälp av silverniträt.

När vattnet visade sig vara kloridfritt dehydrerades föremålet i etanol (99,7%) under två veckor med byte av etanolbad efter en vecka. Torkning i varmluftsugn (50 C) i sju dygn. Nyckeln impregnerades avslutningsvis först med Dinitrolpasta (Dinol®, korrosionsinhibitor, petroleum-vaxbaserad och löst i lacknafta) och därpå med mikrokristallint vax som penslades på ytan.

Rekommendationer för hantering och förvaring

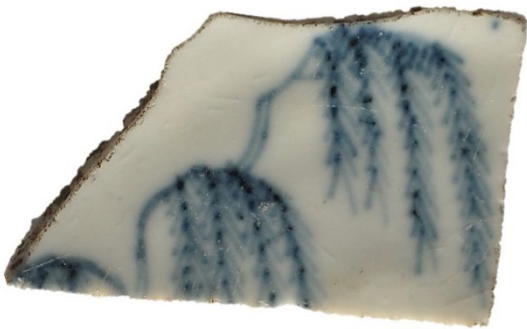
Hantera föremålen alltid med handskar. Järn bör förvaras i ett stabilt kontrollerat klimat med 18% relativ luftfuktighet (RF).

Bilaga 2. Keramikanalys

Keramik från Strykjärnstorget, Söderhamn, Hälsingland

Mathias Bäck

En liten mängd keramik från Strykjärnstorget i Söderhamn har undersökts, främst i syfte att bestämma godstyp samt datera materialet. Det går inte att dra några egentliga slutsatser då det disparata materialet har en kronologisk spännvidd på upp till 200 år.

Figur 1. Botten från en porslinstallrik. Porslin konsumerades under 1700-talet i princip endast på slott och större gods. Mycket små mängder spreds över landet i övrigt. Det gör porslin till en av de godstyper som tydligast signalerar status. I princip all import av porslin kom in till landet via hamnen i Göteborg (som även exporterade porslin vidare ut i Europa). Motivet är en hängande pil. Detta är ett av de vanligaste motivelementen och heter *willow* på engelska. Willow betyder vide, vilket är släktet som pilträdet hör till. Datering: runt 1700-talets mitt/andra hälft.

Figur 2. Överst en del av ett fat eller en skål av yngre rödgods. Observera att skärvan är kraftigt eroderad. Nedanför, en bukbit från en kruka eller gryta av yngre rödgods. Datering: 1650–1730.

Figur 3. Tre små bitar från ett kaffefat/assiätt av flintgods. Trolig datering runt mitten av 1800-talet.

Bilaga 3. Dendrokronologisk analys

LUND UNIVERSITY

Department of Quaternary Geology
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
HANS LINDERSON

20 April 2023

Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2023:30
Anton Hansson & Hans Linderson

DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV STRYKJÄRNSPARKEN, SÖDERHAMN, HÄLSINGLAND

Uppdragsgivare: Länsmuseum Gävleborg, Södra strandgatan 20, 802 50 Gävle.

Org nr 885000-7413. Fakturaadress: fakturaservice@xlm.se.

(Kontaktperson: Frida Löjdström, frida.lojdstrom@xlm.se, 073-920 13 11)

Område: Söderhamn **Prov nr:** 71631-71632 **Antal Prov:** 2

Dendrokronologiskt objekt: Trolig rest efter strandskoning/äldre kajkant (71631), Trolig rest efter rustbädd (71632)

Resultat:

Dendro nr:	Provnr;	Trädslag	Antal år (2 radier om ej annat anges)	Splint (Sp) Bark (B) Vankant (W)	Datering av yttersta årsring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalvåret)	Kommentarer (mer vågad datering inom parantes)
71631	P345	Tall	37	Sp 27, W	Ej säker		(V 1807/08)
71632	P1027	Tall	34	Sp 28, W	Ej säker		(V 1857/58)

Kommentarer till ovanstående resultattabell

De två proven har båda så få årsringar att en säker datering ej kan uppnås.

För prov 71631 uppges i följebrevet att virket bör vara från 1800-talets första hälft. Inom detta spann finns förhöjda korrelationer för avverkning vinterhalvåret 1807/08 mot en kronologi från Hälsingland, som dock ej uppfyller kraven för en säkerställd datering.

För prov 71632 uppges en förväntad ålder på 1700-talet. Inom detta spann syns inga förhöjda korrelationer. Däremot syns förhöjda korrelationer från flera kronologier, bland annat från Dalarna och Gästrikland, för avverkning vinterhalvåret 1857/58, som dock heller ej uppfyller kraven för en säker datering.

Hans Linderson, Laboratorieföreståndare, Lunds Universitet

Sölvegatan 12, S-223 62 Lund Tel. +46-46-2227891, Fax +46-46-2224830 e-mail: Hans.Linderson@geol.lu.se

Beskrivning av tabellen ovan

”Dendroidentitetsnummer”, är en unik identitet för varje prov hanterade på laboratoriet.

”Antal år”, årsringar som är analyserade i vissa fall har det inte varit möjligt att mäta årsringsbredden, då har årsringarna räknats, vilket har markerats med ”+n”.

I samma kolumn förekommer någon gång noteringen ”ew” eller ”lw” dessa termer härrör från engelskans early wood (vårved) och late wood (sommarved) och beskriver graden av den yngsta/sista årsringens utveckling. Detta indikerar att virket är avverkat på sommaren.

”splint, vankant, bark” indikerar hur många årsringar som saknas i provet. Förutsatt att provet går att datera och man har vankant eller bark i provet så får man en årsexakt datering (extrema undantag finns). ”nära vankant” uppges när det finns indikationer om detta, till exempel i fältanteckningar eller om en sågskiva följer en naturlig kurvatur i rundvirket. Om vankant (den rundade avslutningen av virket där barken har försvunnit) saknas och splinten syns kan man beräkna fällningsåret med hjälp av splintstatistiken för olika trädslag och förhållanden. Vanligtvis används 17 ± 7 år på ek och en mer varierad bild på tall med en maximal variation på ± 20 år. Saknas splinten (”ej sp”) anges en så kallad ”efterdatering” (*terminus post quem*). Virket får då en äldsta möjliga datering. Teoretiskt kan virket vara hur ungt som helst men mer troligt handlar det om upptill några tiotal år senare avverkning än angivna efterdatering. Detta diskuteras vanligtvis i rapporten. Anges $sp=0$ menas splinten observeras utanför ytterst/ungsta årsring men årsringen är inte inmätt eftersom den inte är komplett.

”Datering av yttersta årsring i provet”, är alltid årsexakt vid en datering. Om provet inte kan korsdateras med en daterad dendrokronologisk serie anges ”ej datering”. Detta uppträder oftast vid ett litet årsringsantal (unga/snabbvuxna/kraftigt nedbrutna träd), udda trädslag (i Sverige är ek och tall bäst), för få prover från den undersökta konstruktionen, störd tillväxt etc.

”Beräknat fällningsår” här görs en beräkning utifrån dateringen av den yttersta årsringen i provet och hur många årsringar som beräknas saknas i provet. Felmarginalen som anges täcker mer än 95 procent av proverna. Finns barken eller vankanten kvar på provet ges dateringen påföljande vinterhalvår om inga andra noteringar har gjorts. Vinterhalvåret avser trädets viloperiod så att ingen årsringsbildning sker i stamvirket, viloperioden påbörjas normalt i augusti och pågår till maj söder om Norrlandsgränsen (ungefär Dalälven). Stamvirkets viloperiod blir succesivt längre mot fjällens trädgräns.

Hans Linderson, Laboratorieföreståndare

Lunds Universitet

Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, Sölvegatan 12, 223 62 Lund

E-post: Hans.Linderson@geol.lu.se

Tel: 046-2227891

LÄNSMUSEET
GÄVLEBORG

Länsmuseet Gävleborg, Södra Strandgatan 20, 802 50 Gävle. lansmuseetgavleborg.se

